

Ivo Pospíšil

Uniwersytet Tomasza Masaryka, Brno, Republika Czeska

Франк Вольман и его полемики о панславизме

Frank Wolman and his controversy about Pan-Slavism

Abstrakt: Artykuł dotyczy publikacji o literaturze Słowian (2012) napisanej przez czeskiego historyka i teoretyka literatury, folklorystę i komparatystę Franka Wollman (1888/69). Jego traktat jest ściśle związany z problemami jedności literatur słowiańskich skoncentrowanych wokół idei panslawizmu. W swojej polemice z niemieckimi i polskimi slawistami najbardziej znaczące wydaje się podejście naukowe oparte na koncepcji morfologicznej porównawczej artefaktów literackich.

Słowa kluczowe: Frank Wollman, hipotetyczna jedność literatur słowiańskich, panslawizm, mit o jedności Słowian

Abstract: The author of the present article deals on the material of several books and studies mainly with the dominant parts of the newly re-edited book *The Literature of the Slavs* (2012) written by the Czech historian and theorist of literature, folklorist and famous comparatist Frank Wollman (1888-1969). His treatise is closely linked with the problems of the so-called unity of Slavonic literatures, with the so-called Slavonic idea and the Slavophile and Pan-Slavonic ideas. In his polemics with German and Polish slavists he manifested that that were the Poles at the beginning of the 19th century who suggested Europe the myth of the unity of the Slavs, not the representatives of the 19th-century Czech national revival. Most significant is Wollman's consistent scholarly approach based on the morphological comparative conception of literary artefacts.

Keywords: Frank Wollman, the hypothetical unity of Slavonic literatures, Pan-Slavism, myth of the unity of Slavs

В начале постараемся показать роль объекта и феномен субъекта нашего исследования, т. е. Франка Вольмана (1888–1969), профессора брненского университета им. Масарика, ранее доцента Университета им. Коменского в Братиславе, под конец жизни научного сотрудника Чехословацкой Академии наук. В презентации, предназначенной изначально для выступления на конференции Комиссии по истории славистики Международного Комитета славистов, которую я организовывал в 2011 г. в Брно, я показывал более широкий контекст брненской славистики, где Ф. Вольман был представлен не только как основоположник брненской литературоведческой славистики, но – и прежде всего – как знаток современной литературоведческой методологии, которая выходила за рамки литературы и даже филологии в широком значении в сторону культуроведения и ареальных исследований. Феномен славянства и славизмов воспринимался им не как идеология, а как особый результат строго научных наблюдений и анализов. Иногда Вольман и чешская школа литературоведческой славистики и компаративистики упрощается в старомод-

ности, даже в панславизме: таким образом, некоторые чешские пражские литературоведы сближаются с точкой зрения немецкого пражского слависта Конрада Биттнера, утверждавшего, что самое главное не славизмы, а наоборот, исследования оси Запад – Восток. Такие сборники начали публиковаться и в Брно, но это было скорее в образном смысле слова¹.

Как известно, Вольман всегда был скептичен к такому делению европейского ареала, даже проявлял недоверие, как и некоторые французы, к научному обоснованию понятия Центральная Европа (нем. *das Mitteleuropa*) не только потому, что сам немецкий термин или его модификация „*Ostmitteleuropa*“ нес и до сих пор несет оттенок националистской идеологии, но просто потому, что оба понятия до определенной степени – искусственное изобретение, моделируемое скорее на геополитической основе и, как известно, туманное, исторически и генетически трудно определяемое. Я сам писал на тему Центральной Европы не раз, был редактором и соредактором ряда сборников и одной специальной книги² по данной тематике, но к самому понятию отношусь весьма осторожно и сдержанно, хотя и намного положительнее, чем сам Вольман: „*K otázce středoevropského centrismu, resp. samotného pojmu Mitteleuropa*“, se v poslední době vyjádřil nestor světové literární vědy, bývalý Pražan René Wellek (1903–1995). V prvním z trojice rozhovorů, které vedl s Peterem Demetzem na stránkách ročenky *Cross Currents*, se vyjadřuje o tomto pojmu dosti skepticky v tom smyslu, že je sám o sobě podezřelý, neboť jej vymyslel Friedrich Naumann za války v roce 1915. Byl – alespoň podle Welleka – součástí tehdejší německé válečné propagandy a směřoval k vytvoření středoevropské monarchie, která by byla rozsáhlejší, než je Prusko. Sama koncepce je podle něho dosti vágní, neboť nejsou jasné hranice tohoto pojmu, který spíše jen vyjadřuje

¹ *Litteraria Humanitas V – Západ a Východ II. Tradice a současnost (Literární směry a žánry ve slovanských a západních literaturách jako reflexe stavu světa)*. Masarykova univerzita, Brno 1998.

² Vide; например, *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál)*. *Brněnské texty ke slovakistice IV*, Editoři: Ivo Pospíšil; Miloš Zelenka. *Ústav slavistiky FF MU*, Brno 2003; *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty ke slovakistice VI*, Eds.: Ivo Pospíšil; Miloš Zelenka. *Slavistická společnost Franka Wollmanna a Ústav slavistiky FF MU*, Brno 2004; I. Pospíšil, *Střední Evropa a Slované (Problémy a osobnosti)*. *Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*, Brno 2006, s. 246; *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*, Eds: Ivo Pospíšil – Josef Šaur, *Masarykova univerzita, Brno 2010*. *Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie)*, Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. *Masarykova univerzita, Brno 2011*; *Sorabistika – metodologie, zkušenosti a budoucí směřování*, Eds: Ivo Pospíšil, *Josef Šaur a kolektiv*, Masarykova univerzita 2011; *Nosné tradice české slavistiky*, Eds Ivo Pospíšil, Josef Šaur. *Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*, Masarykova univerzita, Brno 2012; *Areál Ruska ve světle historických vývořů (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*, Eds, Ivo Pospíšil, Josef Šaur. *Masarykova univerzita, Brno 2012*; *Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika)*. *Brněnské texty ke slovakistice XV. Týmová monografie. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU*, Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur, Anna Zelenková. *Masarykova univerzita, Brno 2012*; *Česká polonistika: nové výzvy, nová témata*. Ivo Pospíšil, *Roman Madecký a kol. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU*; *Masarykova univerzita, Brno 2012*. *Slované a Evropa na počátku 21. století*. *Masarykova univerzita, Univerzita třetího věku*. Ed.: Ivo Pospíšil. Brno 2007; *Střední Evropa jako kulturní příseče a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů)*, Ed. Ivo Pospíšil, autoři: I. Pospíšil, J. Šaur, *Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*, Brno 2011.

nostalgickou náladu. Poté, co vypráví o svém otci, který se jako rakouský úředník odstěhoval z Vídně do Prahy, aby s nadšením podporoval novou Československou republiku, odpovídá na tutéž otázku znovu. Peter Demetz se k ní poněkud provokativně vrací, když na Wellkově vlastním životě (české a německé školy, Vídeň, Praha, protichůdná proudění mezi východem a západem, severem a jihem) ukazuje, jak je *mitteleuropäisch*. Wellek přiznává, že je Středoevropanem s vyhraněným vztahem k češtině, němčině a angličtině, ale současně uvádí, že stará *Mitteleuropa*, jaká existovala za Rakouska, již není možná i v důsledku sovětské invaze počínaje rokem 1944 (rozhovor byl pořízen před kolosálními změnami v tomto prostoru na sklonku 1989 r.). Oba účastníci diskuse vyjadřují ve vztahu ke středoevropanství skepsi. Wellek v závěru tvrdí, že mezi Lublaní, Prahou, Terstem, Budapeští a Vídní není příliš komunikace; současně však je toho názoru, že tato místa spojuje jejich postoj k Západu. Mezi slovanskými literaturami, např. v období realismu, nejsou nijak mimořádné vzájemné vztahy: podobnosti jsou tu proto, že na ně působily stejné západní literatury. Wellek tu poněkud opomněl nepopiratelné a v mnohém zcela dominantní působení ruského realismu (ten ovšem také čerpal ze západoevropských literatur) – v přejímání jeho podnětů se slovanská inspirace spojovala se sociálními aspekty a poetikou. Fenomén středoevropanství je tak několikanásobně rozlomen a tvoří složitou, přerušovanou síť; jednak není přísně homogenním celkem, není ani celkem původním: vzniká teprve postupně, složitým proplétáním a sžíváním různých kultur. Je to současně celek geograficky a geopoliticky proměnlivý: nelze označit ani přibližně jeho hranice – patří k němu severní Itálie, Benátsko, Lombardie s Milánem, Transylvánie nebo snad i Valašsko, Sasko, Bavorsko nebo i Prusko, Bělorusko a Ukrajina nebo jen části jejich území politicky kdysi přičleněné k Rakousku, je ještě Podkarpatská Rus a Bukovina střední Evropa? Je to celek s proměnlivými a pohyblivými hranicemi geografickými i kulturními, současně však scelovaný kulturními centry, jako jsou Vídeň, Budapešť, Praha, Krakov, eventuálně Drážďany a Lipsko. Okrajové, periferní části regionu byly tu a onde „dovlékány“ pod křídla jiných regionů. Charakteristická rozvrstvenost a rozlomenost středoevropanství často přinášela nejružnější axiologizaci z pozice svých autonomních a podřízených částí, tj. většinou národních literatur, které si tento centrismus utilitárně redukovaly – zejména v existenciálních, osudových momentech vývoje – na otázku dějinné volby kulturní orientace. V českém prostředí byla složitost středoevropského centrismu v důsledku historicko-geografických determinant zjednodušována na problematiku česko-německého poměru. Právě zmíněný René Wellek již v polovině 20. let soudil, že pro vývoj těchto vztahů není rozhodující dichotomie „velké“ či „malé“ literatury a národa, ale kulturní úroveň recipujícího prostředí, náš postoj, domácí živá tradice schopná pozitivně transformovat nejružnější dobové podněty. Na středoevropanství lze prezentovat vícestupňovitost kulturních fenoménů, jejich rozporný charakter. Středoevropanství je definováno

proti západoevropanství, resp. německví, avšak také proti jihu a východu: současně však všechny tyto prvky v sobě nutně obsahuje. Sám se tedy skládá z toho, co jako celek neguje, proti čemu vytváří svá centra. Definuje se strukturně přesouváním důrazu na jednotlivé komponenty celku: tu postaví do svého popředí element slovanský proti sílicímu pangermanismu, tu se dovolá svého střeoevropanství, německví, pražského německví a židovství proti sílicímu tlaku slovanského východu, ukazuje, že je sice také slovanský, ale současně nikoli jen slovanský, a když je i slovanský, tedy západoslovanský. Toto přesouvání, neustálé vnitřní přestavování fenoménu střeoevropanství je jeho dezintegrujícím, slabým místem. Tato labilita, která působí rozkladně, je však současně jeho stabilitou: to, co není pevné a pevně stanovené, co nemá pevného tvaru teritoriálního, etnického, ideologického, co je pohyblivé a vágní, lze také těžko zcela a beze stopy zničit. Jednotlivé komponenty střeoevropského centrismu totiž nestojí proti sobě jako alternativní paralely: divergentně působí proti sobě, ale nejsou s to definitivně potlačit jedna druhou. Nehledě na rozpad Rakouska-Uherska, podunajské monarchie, o níž tak vzletně píše C. Magris, nehledě na vznik nástupnických států, mezi nimiž bylo i Československo, fenomén střeoevropského centrismu nepřestával fungovat jako jazýček na vahách. Nebylo možné zcela potlačit fenomén Rakouska-Uherska, který byl – byť nepodařeným, násilným a zdeformovaným – pokusem o konstituování labilně stabilního, rovnovážného stavu střeoevropského centrismu. Klasickým příkladem je tu kulturní a literární fenomén střeoevropského *biedermeieru*, který jako literární směr, resp. proud, obecně souvisel s problematikou přechodných epoch a který mimo své původní jihoněmecké zázemí se modifikoval v alternativní stylovou tendenci. Pevnost, stabilita a převádění střeoevropanství na jedno centrum vedly k neklidu v struktuře rakousko-uherského státu, mez lability a zásahy zvenčí překročily únosnou bilanci tohoto celku. Ať tak či onak – svědčí střeoevropanství spíše vágní, „přesýpavý“ tvar než pevné meze státu, byť polynacionálního a federativního. Dokladem toho je i specifický způsob, jakým střeoevropský literární prostor přispívá k diskutabilnosti pojmu „národní literatura“; literární dějiny zde totiž reflektují převážující existenci dostatečně jednotných celků, které jsou autonomními literaturami se všemi plnoprávními atributy, nikoli však literaturami národními. Lze tu pokázat na specifický rys etnické a kulturní, tudíž i jazykové a literární heterogenity, která i v západoslovanském literárním prostoru vedla ke vzniku tzv. národnostních menšinových literatur psaných v slovanském, resp. střeoevropském kontextu spisovnými mikrojazyky. Jde tu o jakousi regionální podobu či spisovnou variantu slovanských literárních jazyků, přičemž takto vytvářená národnostní literatura má dvou či trojkontextový charakter, neboť vedle svého vztahu k ostatním menšinovým literaturám či své východiskové mateřské literatuře (její existence však není podmínkou) se stává integrální součástí národní (celostátní) literatury, jejímž prostřednictvím stejně jako její většinové složky vstupuje do složité sítě meziliterárních vztahů a souvislostí. Je zřejmé, že tato situace souvisí s obrozením tzv.

malých „historických“ národů, které jen málokdy vytvořily unifikovaný stát s homogenním etnickým složením a kulturou. Fenomén střední Evropy se tak po všech historických peripetích jeví spíše jako duchovní než jako reálný geopolitický prostor, ohnisko směřování různých kultur a národů, jako v jistém smyslu integrační jádro tvořící důležitý mezistupeň v překonávání různých štěpení a k cestě k složitému tvaru současné Evropy. Jinou možností je využívat nekontroverzně existujících spojení, která vznikala – ať objektivně nebo subjektivně – v evropském prostoru: jednou z nich je entita slovanských národů a kultur³.

В чем состоит полемика Франка Вольмана о так называемом панславизме? Прежде всего, следует подчеркнуть, что термин панславизм восходит к пангерманизму как к своему зеркальному праобразу, к естественным попыткам европейских наций с 18 века образовать сплоченное единство, национальное государство; немцам, т. е. восточным германам, это удалось только в 1871 г. И потом вновь в 90-е гг. XX века, хотя их сплочение, языковое и культурное, было сначала лишь поверхностным и осталось в результате до определенной степени гетерогенным, медленным; оно продолжалось со средневековья по 18–19 века. Славянам это не удалось в силу исторических и геополитических событий, в рамках которых происходила скорее дифференциация и дисперзия – языковая, культурная и политическая, – чем сближение и конвергенция. Даже Ян Коллар, горячий сторонник и даже основоположник панславизма, не разделял эту псевдоидеологию, исходяв более из реального состояния славянских наций в начале XIX века.

Именно в чешской среде – закономерно или случайно – стали постепенно развиваться идеи славянской дивергенции и дисперзии: компактный украинский язык в художественном тексте в печатном виде впервые появился в «Чешской грамматике» Яна Благослава (Иванчице под Брно) в 1574 г., Франциск (Францишак) Георгий (Нёорhij) Скарана (Скорина) издавал с 1517 г. в Праге «Бивлио Руску», Й. Добровский, скончавшийся и похороненный в Брно на Центральном городском кладбище, первым заговорил об украинском языке не как о диалекте польского и великорусского.

В «Словестности славян», которую мы издали с Рейнхардом Иблерем по-немецки в 2003 г. и потом с Милошем Зеленкой ещё раз по-чешски в новой редакции в 2012 г., Вольман подспудно начинает свою полемику с немецкими славистами, утверждающими, будто бы славяне были неспособны образовать государственные структуры: „Malá však společenská družnost, která pravidlem zanikala na hranicích velkorodiny, později kmene, kde se necítla už sounáležitou k zakladateli, dávajícímu druhdy jméno rodu, a individualism, uplatňující se i mezi příslušníky téhož kmene a, župany’, to jest podle nejstarších zpráv (kromě Prokopia též Leonova Taktika a Ibrahim ibn Jakub z X. století a j.) a podle

³ I. Pospíšil, *Střední Evropa a Slované*, Brno 2006, s. 15-17.

toho, jak jeví se ještě dnes kmenovitost, zápasení jednotlivců a stran na primitivním i vyšším stupni slovanského soužití více než u jiných národů, pravděpodobně starobylý konstatní rys slovanské povahy. Ten, nikoli nestatečnost, tolikrát prameny vyvracená, vede některé kmeny na ostrovy a bažiny, od kterých méně pravděpodobně než od přezdívky nesrozumitelné řeči a malé hybnosti odvozuje se jméno celého plemene slovanského. Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna celkem individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jevílo se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského thiuda ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudjъ (štuždъ), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. čužoj, bulh. čužd atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložití ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).⁴

152

В 30-е годы XX века, отчасти под давлением наступающего немецкого нацизма Третьего Рейха, он взялся и за идеологически ориентированную полемику с немецким пражским славистом Конрадом Биттнером.⁵ В своей полемике с его трактовкой славянского вопроса, изложенной в статье Methodologisches zur vergleichenden germanisch-slavisches Literaturwissenschaft (Germanoslavica III, 1935, с. 1–18, 241276), он продолжает статью Вацлава Ледницкого Existe-t-il un patrimoine commun d'études slaves? (Wacław Lednicki, Le Monde slave 1926, IV, 411). Относительно мнимого единства славян и их литератур Вольман пишет: „Pro literární vědu je východiskem především poměr slovesných tvarů a struktur, jak jej určuje především poetika a tzv. estetika slova. Z této souvislosti plyne dále míra přibírání aspektu psychologického a sociologického v nejširším smyslu slova a teprve z řádného utřídění vznikne profil historický, který se bude moci konfrontovat s obecnou historií, ne naopak, tj. apriorně a odvozeně. Literární věda pracuje se svými fakty, a tedy především svými metodami“⁶. Это сложная проблема, которая восходит еще к началу немецкого национального возрождения, к основополагающей личности Гете и его понятию Weltliteratur (Gespräche mit Eckerman). Спор ведется именно о понимании Востока или славянского Востока в немецком идеализме; Вольман пока-

⁴ F. Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, с. 5–6.

⁵ H. Schaller, *Der Nationalsozialismus und die slavische Welt*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2002.

⁶ F. Wollman, *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Masarykova univerzita, Brno 1936, с. 19.

зывает, что линия Запад – Восток в общем понимании велась по оси Kiel – Trieste (Terst, Trst), т. е. не только Восточная Пруссия, а существенная часть Германии относилась к Востоку. По Вольману, славяне всегда стояли на перекрестках, старались впитывать все цивилизационные импульсы извне и трансформировать их; даже их резистенция была обычно связана с особой формой рецепции. Еще в «Словесности славян» он подчеркивал именно такие явления, как чешская готическая литература, дубровницкая драматургия на грани славянской, латинской и итальянской культур, польский и русский классицизм и романтизм, золотой век русского романа, чешская музыка итд.:

Slovanský západ v XV. století odvracel se ve smyslu Ježíšovy, blahověsti' od života, pro, pravdu' nešetřil života, bušil na samy brány zászvětí, popíral život. Zatím slunná Dalmácie, obluzována zeleno-modrým tajemstvím zlatoskvoucího Jadranu, vzdávala se hlasu života, o němž jí Jadran dával bezprostřední zprávy; první milenka, rafinovaná Itálie, stala se praecceptorou in artibus. Duch středomořského člověka s krví, regenerovanou značnou příměsí barbarskou, vypěl do té míry, že začal pochybovati o pravdivosti samospasitelného dogmatu římského. Ale albigenická krvavá lázeň učila přetvářce celou společnost a sv. inkvisice jednotlivce, nebylali tato dána už potřebou exaltace vášně a metafyziky, divokým hladem smyslů i fantasie: dualism pohanského života a křesťanské smrti stal se výrazem románského plemene. S tímto dualismem, jehož podstatou je lež, bila se husitská, pravda', tohoto Antikrista bičoval Chelčický i těžkopádný Luther, dobře vida, jak hluboko zasáhl sám kořen německé duše. Ještě smutný konec panteisty Giordana Bruna dokázal, že Roma po dvou stoletích trestala stejně jako za Husa neshodu s dogmatem. Ovidius, básník Amorů, měl vlastně býti průvodcem Dantovým, přišel k němu z Provence, a nikoli, křesťanský Vergilius. Panna Maria – Beatrice byl vítězící hlas lásky a života. Z prachu klášterních knihoven zvedala se antika jako zapadlý sen; ale málokdo ji chápal v její pravdivé prostotě a síle: snad Petrarca domyslíl, když snil o starém imperiu římském a v křesťanské Praze snažil se čarovným snem svéstí svůj gotický protějšek, císaře Karla, jemuž slovanská krev matky položila v ústa slovo, humanitas' tam, kde se jednalo o sedláka. Ale nízká pokřivenost typu Borgia, jenž nastoupil místo typu perikleovského, alexandrovského a caesarského, tak vzdálená ještě samému typu Macchiaveliho, dokazuje, že daleko bylo do pravé a pravdivé obrody smyslů, srdce a ducha. Není divu, že z renesance po velkých náběžích italských zůstal v slovesném umění jen odvar – literární humanism, který se zcela neškodně mohl spojovati s katolicismem i s reformací a přes Polsko dokonce s pravoslávím. Ale i tento teoretický humanismus, jenž z římské vzdělanosti přejal vlastně plně jen vadu, privilegovaně třídní výlučnost, stupňovanou smrtí jazyka, kdysi tak slavného, a kontrastující tolik s davovou obecností hnutí reformačního, byl umělecky i ideově postupem, třeba zůstal – daleko přes své jméno – od, humanity' Karlovy a humanity' moderní⁷.

Основным тезисом Вольмана являлось то, что славянские литературы развивались на европейских цивилизационных и культурных перекрестках в качестве продукта средиземного культурного типа: именно здесь Вольман предвосхитил подобные методологические интенции Диониза Дюришина и итальянских компаративистов⁸. Несмотря на сложные исторические судьбы

⁷ F. Wollman, *Slovessnost Slovanů*, Praha 1928, c. 36–37.

⁸ Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorje medziliterárna sieť. A cura di Dionýz Durišin e Armando Gnisci. Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Studi (e testi) italiani.

отдельных славянских общностей (татарское нашествие у восточных славян, турецкие войны у южных, германизация у западных), Вольман усматривает преемственность – славянскую и европейскую, так как нельзя было остановить проникновение литературных сюжетов с Запада и Востока. С этой точки зрения Вольман констатировал, что „slovanské literatury byly bohatší než literární průměr západoevropský o vlastní hodnoty“⁹, что они разделяли одинаковые или похожие ценности, так что

na literární mapě Evropy slovanské oblasti byly by zakresleny asi týmiž anthropologickými barvami a týmiž zónami historických epoch a myšlenkových proudů; jen snad by byl rozdíl v stupni barev a v síle pruhů. Ale kromě toho přistupovaly by mezislovanské odstíny barevné a daleko složitější síť vlivů mezislovanských, zvláště v oboru látkovědy a také v typologii. Toto mezislovanské plus není způsobeno jen dědictvím byzantské kultury a orthodoxií, není jen podmíněno více méně organickým zasahováním západoevropských vlivů, leč též jejich přijetím, výběrem a způsobem zpracování¹⁰.

Полемика Вольмана о будто бы фиктивности единства славянских литератур и будто бы культурной подчиненности славян германо-романскому миру, их слабой креативности и оригинальности опровергается морфологическими аргументами, идеологией, связывающей Вольмана (в 30-е годы члена Пражского лингвистического кружка) с чешским структурализмом. Не случайно, его полемическая книга о методологии сравнительного славянского литературоведения посвящена реинтерпретации трактата Яна Коллара «*O literárnej vzájemnosti medzi kmeny a nárečiami slavskými*». Он подчеркивает непрерывность контактов и взаимодействия славян и славянских литератур (юг – север – запад) – единство как видимое, так и подспудное, скрытое – доказательство этому сам текст и его структура.

Между тем как полемика с немецкими пражскими славистами, восходящая к 20-30-м годам XX века в книгах «*Словесность славян*» и «*К методологии сравнительной славянской словесности*», была прекращена в силу немецкой оккупации чешских земель и позже прекращения деятельности чешских университетов и Славянского института, который потом работал под немецким руководством, после войны она возобновилась полемикой с польскими славистами. Однако, по случаю публикации статьи К. Биттнера о советском издании произведений А. Н. Радищева, в которой немецкий славист утверждает, что в издании нарочно аннулируется западное влияние у А. Н. Радищева, Вольман возвращается к своей полемике, подчеркивая важность автохтонных корней

Collana del Dipartimento di italianistica e spettacolo, Bulzoni Editore, Roma 2000. Vide также: I. Pospíšil, *El centrismo interitérraio mediterráneo y la literatura rusa*. B: *Literatura europea comparada*, Compilación de textos César Domínguez. Arco/Libros, Madrid 2013, ISBN 978-84-7635-860-3.

⁹ Wollman, F., *Slovesnost Slovanů, čumtujícíme ušarue*, с. 234.

¹⁰ F. Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 233–234.

славянских литератур, что вообще не исключает связи и воздействия западной философии (Радищев и Гердер).¹¹

Ядром его полемики о панславизме является напумевшая когда-то статья Станислава Колбушевского о понятии „славянские литературы“.¹² В самом начале своей полемики Вольман пишет:

Polsko jako następny teren pro získání slovanského východu pro Řím má proto značnou literaturu humanisticko-barokní, kde se tzv. slovanská idea už rozmanitě formuje podle třídní příslušnosti a služebnosti autorů. Humanista Kromer už v druhé polovině XVI. věku rozbíjí báji o příchodu Čecha, Lecha (i Rusa) z jihu. Ukazuje na východ, na Sarmatii. Od něho to má a zdůrazňuje nejen básník Kochanowski, ale i český mistr Matyáš ze Sudet těsně před Bílou Horou. Sarnického Annales (1587) přinesly už protestantsky pojatý mesianismus a staly se východiskem už etnograficky pojímané národnosti¹³.

Потом следует подробное изложение генезиса славянского мессианизма среди славян, а именно у поляков. На самом деле, речь идет о том, что славянский мессианизм возникал в разных культурных эпохах и стилях, что он по-разному излагался и демонстрировался в художественной литературе с вершиной в эпоху Просвещения, классицизма и романтизма, т. е. в начале 19 века в среде польских русофилов и царефилов при царе реформаторе Александре Первом. В изложении мелькают имена людей и обществ, в том числе Адам Чарторыйский, советник царя Александра и в свое время министр иностранных дел Российской Империи, Александр Сапиега (Sapieha), Линде, Towarzystwo Przyjaciół Nauk. В качестве русофильских кругов начала 19. века, которые отстаивали концепцию русско-польского союза, Вольман видит своего рода славянский экстремизм и утопические мечты в связи с постоянными поисками общего славянского прошлого:

To, co Naruszewicz načrtal o slovanském pravěku, dalo podnět Surowieckému k rozpracování problematiky. Vnitřní patos jeho díla je tentýž jako u Naruszewicze a na tomto ohni zapálil svou pochodně Šafařík. Wawrzyniec Surowiecki posílá Janu Pawłu Woroniczovi 1807 r. veřejný list v Gazetě Warszawské, který zachycuje polské citové rozpoložení v té době a zdroj slavistické práce i básnických děl¹⁴.

А конčí:

Už sto let samozřejmé skutečnosti a vědecké pojetí jednotlivých slovanských národů, slovanských jazyků a slovanských literatur obhajuje Kolbuszewski zcela anachronisticky nehistorickým hodnocením české romantické slavistiky a jakéhosi jejího dědictví, nehistorickým především proto, že

¹¹ F. Wollman, *Zpolitovaná komparatistika*, „Slavica“, 26, 1957, 3, c. 472–475.

¹² S. Kolbuszewski, *Zagadnienia pojęcia i terminu „literatury słowiańskiej“*. Z polskich studiów slawistycznych. Práce historyczno-literackie, IV. Międzynarodowy kongres slawistów w Moskwie 1958. Wollmanova polemika: Kdo „nasugerował Europie mythus o jedności Słowianstwa“? *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* 10, 1961, řada historická, 8, c. 348-361.

¹³ F. Wollman, *Kdo „nasugerował Europie mythus o jedności Słowianstwa“?* *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* 10, 1961, řada historická, 8, c. 348.

¹⁴ Там же, c. 357.

zamlčuje vliv a stav počátků polské slavistiky a že české romantické filologii přičítá, nasugerováním představ o jednotě Slovanů, Evropy, což, bylo-li to vůbec třeba, mohlo udělat už předcházející polské slovanověděni, zejména to, které je psáno francouzským jazykem, a mohla to ovšem, „sugerovat“ i tehdejší básnická tvorba polská, daleko známější v Evropě než chudé začátky české tvorby novodobé. Ale, Evropa, zejména francouzsky čtoucí vzdělanectvo západoevropské, mělo přesnější zprávy, dokonce z vlastního pramene, v XVIII. století. Diderot, D’Alambert, Laharpe a jiní encyklopedisté mají už celkem správnou představu o Slovanech a jejich národním rozružení. Bylo by třeba srovnat tyto názory s názory rozšířenými u vzdělaneckého průměru, který jistě podléhal tradičním představám humanisticko-barokním, podle kterých Slované tvoří jakousi masu víceméně jednotnou ať už původem ať už souvislymi sídly a osudy. Romantická česká filologie do tohoto poznávacího procesu v jeho pozdější fázi ve Francii (od 30. let) velmi málo zasahuje. Zásahují do něho ovšem zase Poláci, především ovšem Mickiewicz svou osobností a svými přednáškami o slovnských literaturách. Navázal na starší polské slovanověděni psané francouzsky, zejména na Jana Potockého, v té době už vědecky překonané¹⁵.

На этом более или менее полемические выступления Франка Вольмана не заканчиваются. Для него характерно то, что он, хотя и говорит о вопросах единства славянских литератур с точки зрения национальной, но исходит, главным образом, из строго научного обоснования и понимания этих вопросов. Позже доминантным окажется состояние литературного материала, сопоставление его морфологических компонентов; это он делал и в «Словесности славян», и позже, после второй мировой войны, например, в случае модернизма, в рамках которого межславянские связи и так называемое единство внутренне дифференцированных или даже гетерогенных славянских литератур усиливаются. Например, в статье «Противоречивое единство содержания и формы в словесной морфологии» (не могу иначе перевести чешское слово „tvar“¹⁶) он в самое трудное для свободы научного исследования время, т. е. в начале 50-х гг. XX века, не боится с умом отстаивать свою структуральную точку зрения, ловко используя при этом и высказывания И.В. Сталина¹⁶.

Подобным образом он метко комментирует советскую дискуссию о сравнительном литературоведении, используя ее для своей идеологии¹⁷. В серии тщательных полемических анализов, восходящих к 60-м гг. XX века, он вновь и вновь обращался к коренным вопросам сущности славянских литератур, как к их изменчивой, так и постоянной, стабильной основе и природе, именно в полемике с немецкими историками, о чем свидетельствует его объемная рецензия фундаментальной работы Й. Матла¹⁸.

Именно здесь находятся следующие слова, связывающие воедино все его предшествующие полемики в одно целое:

¹⁵ Там же, с. 359.

¹⁶ Vide: F. Wollman, *Protikladná jednota obsahu a formy v slovesním tvaru. Námět k diskusi*, Slovesná věda 1950, 3, 5, c. 209-210.

¹⁷ Vide: F. Wollman, *Polemika o srovnávací metodu v literární vědě*, Slavica 21, 1952, 2-3, c. 439-449.

¹⁸ Vide: J. Matl, *Europa und die Slaven. Otto Harrassowitz*, Wiesbaden 1964. Vide: F. Wollman: Slované v Evropě. Slavia 1966, 35, 3, c. 444-471.

Matl se připojuje k stanovisku A. Brücknera a W. Lednického, kteří odmítají možnost společných kategorií v literárních dějinách u Slovanů a možnost slovanských literárních dějin. Uznává sice, že za romantiky u Slovanů propuká slovanská idea, jak je to v mé *Slovesnosti*, že nastupuje v době vnitřní cirkulace mezi jednotlivými slovanskými národy nehledě k vrstvení stejných evropských proudů a osobnostem (Rousseau, Herder, Schlegel, Goethe, Schelling aj.), ale to prý neopravňuje ještě mluvit o slovanské romantice¹⁹.

В настоящей рецензии он вспоминает и своего учителя М. Мурко и его подход, который, на самом деле, был относительно мирный, т. е. он оценивает фундаментальный труд ученого, его материальную основу и детальность изложения, но упрекает в том, что начало всего М. Мурко видит в немецком основании, в немецкой литературе.

В ряде статей Вольман исследует теоретически и исторически стержневые перекрестки славянских взаимоотношений, славянские славизмы, – этот материал он позже использует в извещной книге «Славизмы и антиславизмы в весне народов»²⁰.

В ключевой из них он занимается общими закономерностями и периодизацией славянских литератур. В самом начале работы мы можем найти следующие слова:

Už před lety hned po bělohorské přednášce Mjasnikovově 1955 r. jsem psal o tom, jak se usnadnilo periodizování slovanských literatur jako celku tím, že bylo jednoznačně prohlášeno, že mezníky ekonomicko-politického vývoje se nemusejí krýt a nekryjí se s mezníky vývoje slovesného. Určitá celistvost vývoje slovanským literaturám byla ovšem marxisty přiznána teprve daleko později na základě principu regionálnosti, regionalismu. Uvážimeli slova vývoj nebo literární vývoj, máme na mysli něco mnohem delšího a hlubšího než to, co se nazývá historií literatury. V těch negramotných dobách, kdy Slované se formují ve své lesnaté, jezernaté a bažinaté kolébce, kdy pronikají do stepí, rozrůstají se a dávají se do pohybu na západ a jih, nebyli ovšem bez vlivu sousedů, s kterými museli zápasit, jimiž byli také druhdy vlečení. To vše jistě uchovala jejich tvorba slovesná, i když přicházela ve styk s kulturou mediteránní, řeckolatinickou a později i arabskou. Něco z toho se odráží přece jen v mytologii, třeba je jen kuse zachováno. Úspěchy pronikání slovanských kmenů jsou vysvětlitelné nejen jejich početností, ale organizovaností a bojovností, jak o tom podstatně podali zprávu byzantsí kronikáři z doby pronikání Slovanů na Balkán, tedy z doby, kdy už užívají, řezů, vrubů, ale také už řeckých a latinských písmen. Ale též jsou slovanské kmeny delší dobu ve styku a v bojích s národy nesoucími mediteránní kulturu s jejími přínosy maloasijskými a africkými²¹.

В статье «Русский панславизм вне России»²² он анализировал сочинение Л. Штура, принимая во внимание не только известное братиславское чешское

¹⁹ F. Wollman, *Slované v Evropě*, Slavia 1966, 35, 3, c. 470.

²⁰ Vide: F. Wollman, *Slavizmy a antislavizmy za jara národů*, Praha 1965 (1968). Vide: např. статья *Slavizmy a antislavizmy za jara národů Franka Wollmana: analýzy a přehledy*, Slavia Litteraria, X 9, 2006, s. 85–93.

²¹ F. Wollman, *Společné zákonitosti a periodizace v slovanských literaturách*, „Slavia“, 1966, 35, 4, s. 594–607.

²² F. Wollman, *Ruský panславизм mimo Rusko*, „Slavia“, 1966, 35, 2, c. 188–211.

издание Й. Йирасека²³, но и статью В. Н. Кораблева (Труды Института славяноведения АН СССР, II, 1934, о которой, как пишет Ф. Вольман, писали *Slovenské pohľady* 50, 1934, с. 400 и следующие): речь идет о датации текста и о графике. Так Вольман готовит одну из глав своего будущего уже упомянутого мною сочинения о славизмах и антиславизмах. На примерах славизма Шевченко и Шафарика он показывает изменчивый характер понятия панславизм:

Termín panslavismus se vyskytoval jako analogie termínu pangermanismus už před Herkelem. Ovšem Herkel panslavismem označil všeslovanský jazyk a literaturu v něm, tedy filologickou chiméru, kterou chtěl stvořit; je to tedy něco apolitického, není-li to přímo bez politické hlavy a paty. Šafařík právě ze stanoviska historika a filologa odsoudil tyto panslavisticky filologické tendence. Termín panslavismu, jak už bylo řečeno, počíná mít politický smysl až ve 40. letech v carské Rusi, pokud politickým smyslem rozumíme názor nebo teorii, plynoucí z historicko-politických podmínek, nesenou určitou vrstvou, třídou, skupinou²⁴.

По случаю рецензии известной работы брненского историка Йосефа Колейки²⁵, упоминая ошибки в переводе, транскрипции и транслитерации имен, он подчеркивает значения этой и других работ Й. Колейки, и неожиданно современно, будто бы в начале нашего XXI века, приводит следующие слова, которые можно было бы использовать и в заключение серии полемических выступлений Ф. Вольмана по поводу характера единства славянских литератур и панславизма:

Není nějakého integrálního panslavismu, ani integrálního slavjanofilství ani slovanské ideje integrální apod., není také nějakých emergentních struktur společenských nebo součástí politických systémů vládních a administrativních, které by se tím daly spojit. Konstrukce takových teorií je apriorní a idealistické. Je však řada projevů tradičního citu a vědomí příbuznosti a souznělosti lidu slovanských národů; mohou mít různou ideologickou náplň podle historických okolností, ale mají tutéž politickou tendenci: vývoj, sebezáchovu a obranu hodnot slovanských národů, především hodnot kulturních, chápaných Slovany v určité celistvosti (mylně označované druhdy celkem nebo jednotou) [...] Společenskovědní prognostika vidí mezislovanskou problematiku (stejně jako mezigermánskou, mezirománskou atd.) interdisciplinárně, kde z nomotetických věd bude mít největší úkol srovnávací lingvistika a sociálněkulturní antropologie a z ostatních věd srovnávací historie umění, zvláště slovesného (včetně s folklórem)²⁶.

²³ Vide: V. Franta – I. Pospíšil, *Josef Jirásek jako rusista, slovákista a umělec slova* (spoluautor: Vladimír Franta). Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 2, ZDAATEL SERIE: Ivo Pospíšil, autor разделов, *Souvislosti brněnské rusistiky a Josef Jirásek*, с. 6–32, *Josef Jirásek jako rusista*, с. 33–67, a *Josef Jirásek jako slovákista*, с. 68–90, Edice knihovnička.cz, Tribun EU, Brno 2009. I. Pospíšil: K civilizační roli Ruska a SSSR: Vasilij A. Žukovskij – *Ľudovít Sztúr, Brětislav Palkovskij*, [in:] *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012, с. 139–156. I. Pospíšil: Das Slawentum und die Welt der Zukunft Ľudovíta Sztúra, edice Josefa Jiráska, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich přesahy, in: *Střední Evropa a Slované*, Brno 2006, с. 75–88.

²⁴ Vide: F. Wollman: Slovanství Šafaříkovo a Ševčenkovo. *Slavia* 1961, 30, 4, с. 548–566.

²⁵ Vide: J. Kolečka: Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках. *УJЕР*, издано в Граре 1964.

²⁶ F. Wollman, *Panslavismus, slavjanofilství, slovanská „ideja“ apod. – emergentní struktury?*, *Slavia* 1968, 37, 2, с. 253–269.

В этом смысле он утверждает, что славистика шире славянской филологии.

Таким образом, подходы Ф. Вольмана своей трезвостью и научными принципами выходят за рамки идеологической полемики и становятся составной частью развития славистики как таковой и, главным образом, общего сравнительного литературоведения и культуроведения, что проявляется в его трактовках как частных вопросов, так и в его стержневых книгах молодости²⁷.

Библиография (избранная)/Bibliografia (wybrana)

- Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*, Eds., Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012.
- Brněnské texty ke slovakistice IV*, Editoři, Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003. *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty ke slovakistice VI*, Eds., Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004.
- Česká polonistika: nové výzvy, nová témata. Ivo Pospíšil, Roman Madeckí a kol. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Masarykova univerzita, Brno 2012.*
- Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál). Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie)*, Eds., Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2011.
- Franta, V. – Pospíšil, I., *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 2, издатель серия: Ivo Pospíšil, автор разделов Souvislosti brněnské rusistiky a Josef Jirásek*, с. 6-32,
- Kolejka, J.: *Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках. UJEP, Praha 1964.*
- Matl, J., *Europa und die Slawen. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1964.*
- Nosné tradice české slavistiky*, Eds. Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Masarykova univerzita, Brno 2012.
- Pospíšil, I., *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft Ludovíta Štúra, edice Josefa Jiráska, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich přesahy, in: Střední Evropa a Slované*, Brno 2006, с. 75-88.
- Pospíšil, I., *El centrismo interliterario mediterráneo y la literatura russa*, [B:] *Literatura europea comparada*, Compilación de textos César Domínguez. Arco/Libros, Madrid 2013, ISBN 978-84-7635-860-3.

F. Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, с. 5-6.

²⁷ Vide: нашу статью «Литература славян» Франка Вольмана и русская литература (Размышления по поводу нового чешского издания известной книги). Универсалии русской литературы, в печати.

- Pospíšil, I., *K civilizační roli Ruska a SSSR: Vasilij A. Žukovskij – Ludovít Štúr; Břetislav Palkovský*, [in:] *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*, Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012.
- Pospíšil, I., *Slavismy a antislavismy za jara národů Francka Wollmana: analýzy a přesahy*, “*Slavica Litteraria*”, X 9, 2006, s. 85–93.
- Pospíšil, I., *Střední Evropa a Slované (Problémy a osobnosti). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*, Brno 2006.
- Schaller, H., *Der Nationalsozialismus und die slavische Welt. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg* 2002.
- Slované a Evropa na počátku 21. století. Masarykova univerzita, Univerzita třetího věku*, Ed., Ivo Pospíšil. Brno 2007.
- Sorabistika-metodologie, zkušenosti a budoucí směřování*, Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur a kolektiv. Masarykova univerzita 2011.
- Střední Evropa jako kulturní průsečík a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů)*, Ed. Ivo Pospíšil, autoři: I. Pospíšil, J. Šaur. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011.
- Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Eds, Ivo Pospíšil – Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2010.
- Wollman, F., *Slovesnost Slovanů, Praha 1928. Hovoe uzdanue: Wollman, F.: Slovesnost Slovanů*, Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Francka Wollmana. Red., Ewa Niklesová, redakční spolupráce: Natálie Čuveleva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno 2012.
- Wollman, F., *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Masarykova univerzita*, Brno 1936.
- Wollman, F., *Kdo „nasugeroval Evropě mythus o jednotě Slovanstva“? Sborník prací filozofické fakulty brněnské university 10, 1961, řada historická, 8*, c. 348–361.
- Wollman, F., *Polemika o srovnávací metodu v literární vědě*, „*Slavica*“ 21, 1952, 2–3, c. 439–449.
- Wollman, F., *Protikladná jednota obsahu a formy v slovesném tvaru. Námět k diskusi. „Slovesná věda“*, 1950, 3, 5, c. 209–210.
- Wollman, F., *Ruský panslavismus mimo Rusko*, „*Slavia*“ 1966, 35, 2, c. 188–211.
- Wollman, F., *Slavismy a antislavismy za jara národů*, Praha 1965 (1968).
- Wollman, F., *Slované v Evropě*, „*Slavia*“ 1966, 35, 3, c. 444–471.
- Wollman, F., *Slovanství Šafaříkovo a Ševčenkovo*, „*Slavia*“, 1961, 30, 4, c. 548–566.
- Wollman, F., *Společné zákonitosti a periodizace v slovanských literaturách*. „*Slavica*“, 1966, 35, 4, s. 594–607.
- Wollman, F., *Zpolitizovaná komparatistika*, „*Slavica*“, 26, 1957, 3, c. 472–475.